

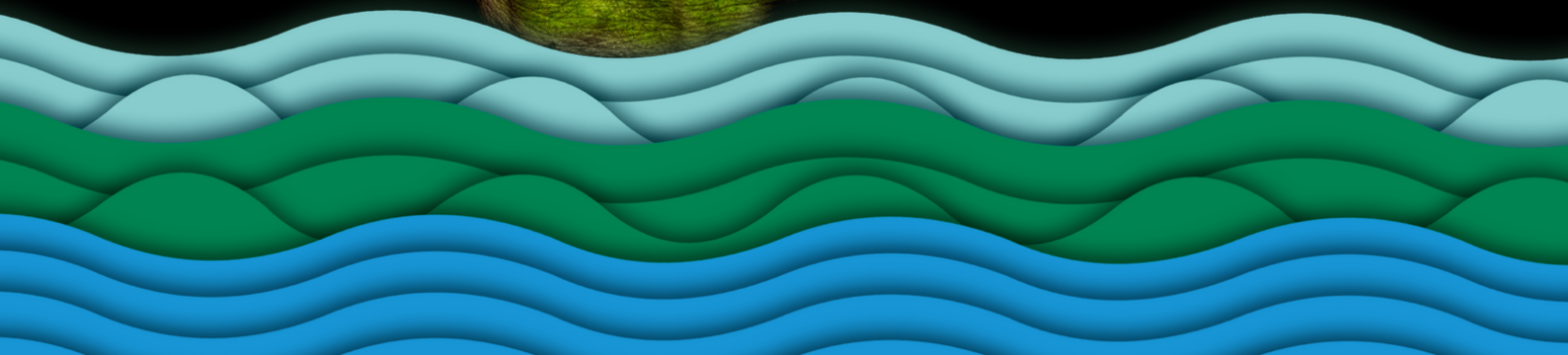

**ЕКОЛОГІЯ
ПРАВО ЛЮДИНА**

Верховенство права для захисту довкілля

Основні положення звіту UNEP про захист довкілля під час збройних конфліктів

Аналітична записка

***Основні положення
звіту UNEP про захист довкілля під час
збройних конфліктів***

Аналітична записка

Львів – 2023

Даний матеріал містить аналіз звіту UNEP про захист довкілля під час збройних конфліктів, що розміщено за посиланням: <https://bit.ly/3GOWvXt> від 2009 року.

У цьому звіті міститься огляд і аналіз правових положень, що містяться в чотирьох основних частинах міжнародного права, які можуть бути використані для посилення правового захисту довкілля під час війни. Надаються конкретні рекомендації щодо кроків, які повинні бути вжиті різними міжнародними та національними суб'єктами для забезпечення розширення, впровадження та забезпечення виконання більш ефективної правової бази для захисту довкілля під час міжнародних та не національних збройних конфліктів.

Стосовно договірного права. Статті 35 і 55 Додаткового протоколу I до Женевських конвенцій 1949 року не забезпечують ефективного захисту довкілля під час збройного конфлікту через суворий і неточний поріг, необхідний для встановлення факту завдання шкоди. Хоча ці дві статті забороняють «широко поширену, тривалу та серйозну» шкоду довкіллю, усі три умови мають бути доведені для того, щоб можна було встановити факт порушення. На практиці цього потрібного кумулятивного стандарту практично неможливо досягти, особливо з огляду на нечіткі визначення термінів «широко поширена», «тривала» і «серйозна».

Більшість міжнародно-правових положень, які захищають довкілля під час збройних конфліктів, були розроблені для міжнародних збройних конфліктів і не обов'язково застосовуються до внутрішніх конфліктів. Цей правовий вакуум є основною перешкодою для запобігання серйозній шкоді довкіллю, завданій під час внутрішніх конфліктів, повномасштабної війни. Також немає інституціоналізованих механізмів для запобігання розграбуванню природних ресурсів під час повномасштабної війни. Крім того, немає систематичних механізмів, які б запобігли державам або корпораціям сприяти та підбурювати сторони війни до завдання шкоди довкіллю або розкрадання природних ресурсів.

Застосування ядерної зброї має розглядатися з посиланням на три договори. Перший – це **Договір про часткову заборону випробувань 1963 року**, який не регулює ведення війни як такої, а натомість забороняє державам проводити будь-які ядерні випробування чи вибухи «в будь-якому місці під їхньою юрисдикцією чи контролем». Хоча цей договір переважно пов'язаний з ядерними випробуваннями і обмежений атмосферою, космічним простором і морським середовищем, він гарантує, що ядерні випробування не завдадуть шкоди визначеним районам і, що важливо, морським екосистемам. Другим договором, що представляє інтерес, є **Договір про нерозповсюдження ядерної зброї 1968 року**, який прямо не забороняє використання ядерної зброї під час збройного конфлікту як такого, але забороняє державам-учасникам «виготовляти або іншим чином отримувати ядерну зброю чи інші ядерні вибухові пристрої». Третім і найважливішим договором є **Договір про всеосяжну заборону ядерних випробувань 1996 року**, який має на меті забезпечити припинення всіх випробувань ядерної зброї та інших форм ядерних вибухів. Забороняючи всі ядерні вибухи, договір є цілісним заходом ядерного роззброєння та нерозповсюдження і міг би, як зазначено в його преамбулі, «сприяти захисту довкілля». Однак Договір про всеосяжну заборону ядерних випробувань ще не набув чинності. Лише 35 із 44 держав, які мають ратифікувати його для забезпечення набуття ним чинності, зробили це, а три з дев'яти країн, які ще мають ратифікувати його, навіть не стали підписантами. Тим не менш, на сьогодні загалом 150 держав-членів ООН ратифікували договір, підкреслюючи широку світову підтримку заборони ядерних вибухів, які негативно впливають на здоров'я людини та довкілля.

Звертаючись до положень звичаєвого міжнародного гуманітарного права слід вказати таке. Будучи елементами звичаєвого міжнародного гуманітарного права, чотири принципи: винятковості, військової необхідності, пропорційності та гуманності, доповнюють і підтримують різноманітні міжнародні гуманітарні документи та застосовуються до всіх держав, за винятком тих, які постійно проти них заперечують. Таким чином, правомірність дій, які є результатом руйнування довкілля, особливо якщо вони не служать чіткій та обов'язковій військовій меті, використання «нелюдської» зброї (такої як наземні міни або касетні бомби) може вважатися сумнівною, навіть без звернення до конкретних правил війни, які детально розглядали б екологічні проблеми.

Зважаючи на розбіжності в думках науковців, деякі експерти відзначили, що кодифікація існуючого звичаєвого права щодо цієї теми могла б прояснити деякі з невіршених питань і, у процесі, створити більш чіткі заходи для захисту довкілля під час збройного конфлікту.

Стосовно м'якого права, що відноситься і до міжнародного гуманітарного права, варто підкреслити таке. У своїй **Резолюції 47/37 від 9 лютого 1993 року** Генеральна Асамблея ООН заявила в преамбулі, що «знищення довкілля, не виправдане військовою необхідністю і здійснене безпідставно, явно суперечить існуючому міжнародному праву». Тоді в резолюції висловлювалося занепокоєння тим, що відповідні положення міжнародного права з цього питання «не можуть бути широко поширені та застосовані». Відповідно, резолюція «закликає держави вжити всіх заходів для забезпечення дотримання існуючого міжнародного права» з цього питання, в тому числі шляхом «набуття статусу учасників відповідних міжнародних конвенцій». Однак резолюція не визначила конкретних прогалин в існуючій міжнародно-правовій базі і, отже, не рекомендувала розробляти чи посилювати певні заходи.

Резолюція 63/211 Генеральної Асамблеї ООН щодо нафтової плями на берегах Лівану, спричиненої бомбардуванням електростанції Ель-Джіє під час війни 2006 року підкреслює «необхідність захисту та збереження морського середовища відповідно до міжнародного права».

У **Резолюції 1856 Рада Безпеки ООН** рішуче й чітко визнала «зв'язок між незаконною експлуатацією природних ресурсів, незаконною торгівлею такими ресурсами та розповсюдженням і торгівлею зброєю як один із головних факторів, що розпалюють і загострюють конфлікти на Великих озерах, зокрема, в Демократичній Республіці Конго». Отже, Рада вирішила, що MONUC74 повинна мати мандат «використовувати свої можливості моніторингу та інспекції, щоб обмежити надання підтримки незаконним збройним групам, отриманим від незаконної торгівлі природними ресурсами». Закликано держави регіону «розробити план ефективного та прозорого контролю над експлуатацією природних ресурсів».

Існує брак прецедентного права щодо захисту довкілля під час збройних конфліктів через обмежену кількість справ, які розглядаються судами: положення щодо захисту довкілля під час війни ще не були серйозно застосовані в міжнародних або національних юрисдикціях. На сьогодні лише дуже обмежена кількість справ була подана до національних, регіональних і міжнародних судів, трибуналів у цьому контексті. Більше того, у випадках, коли ухвалювалися рішення, переважали процедурні питання, а не аргументи, що ґрунтувалися на фактично вчиненому. Окрім Міжнародного кримінального суду і спеціальних кримінальних трибуналів існує мало ефективних механізмів для забезпечення виконання положень МГП, зокрема щодо шкоди довкіллю.

У справі Тадіча Міжнародний кримінальний трибунал для колишньої Югославії постановив, що міжнародне гуманітарне право щодо засобів і методів ведення війни є

частиною звичаєвого права і тому застосовується до міжнародних збройних конфліктів. Зокрема, МТКЮ зосередився на правилах, які регулюють використання хімічної зброї, стверджував, що порушення цих норм звичаєвого права у справі Тадіча тягнуть за собою індивідуальну кримінальну відповідальність. Це рішення створило важливий прецедент, який може підтвердити застосування до НМЗК договірного права.

У рішенні по справі МС щодо збройної діяльності на території Конго Міжнародний кримінальний суд встановив, що Республіка Уганда не виконала своїх зобов'язань як окупаційна держава в районі Ітурі щодо запобігання актам мародерства, розкрадання та експлуатації конголезьких природних ресурсів, і тому порушила свої зобов'язання щодо пильності згідно з міжнародними законами закону, що призвело до обов'язку відшкодування. Таким чином, у цій справі було визнано, що акти мародерства, грабунку та експлуатації окупаційними державами є незаконними, що існує обов'язок держави бути пильним і запобігати таким актам, а також, що репарації підлягають відшкодуванню за шкоду, завдану природним ресурсам у контексті збройного конфлікту.

Шкода довкілля, яка завдана військовими злочинами, злочинами проти людяності та геноциду, є кримінальним злочином згідно з міжнародним правом. Руйнування довкілля та виснаження природних ресурсів може бути матеріальним елементом або основою інших злочинів, передбачених Римським статутом. Тому воно підлягає кримінальній відповідальності та переслідуванню Міжнародним кримінальним судом і національними кримінальними юрисдикціями Сторін МКС. Це стосується і внутрішніх збройних конфліктів у державах-учасницях, і міжнародних конфліктів між державами-учасницями. Грабіж як військовий злочин становить особливий інтерес і може бути використаний для судового переслідування за фактом розграбування природних ресурсів під час конфліктів.

Хоча Римський статут не забезпечує значного прямого захисту довкілля він передбачає інші шляхи для усунення шкоди, завданої довкіллю. Зокрема, шкода довкіллю може становити склад інших злочинів. Наприклад, підпал лісу може бути складовою такою злочину як знищення майна. Крім того, наслідки шкоди довкіллю також можуть розглядатися як матеріальні елементи злочину. Наприклад, практика випаленої землі, яка призвела до примусового переселення. Цей причинно-наслідковий зв'язок успішно використовувався в минулому, зокрема для кримінального переслідування згвалтувань як основного акту злочину геноциду (наприклад, справа Акайесу Міжнародного кримінального трибуналу по Руанді) або тортур (у різних справах Міжнародного кримінального трибуналу для колишньої Югославії).

Визнання Радою Безпеки ООН того, що згвалтування є міжнародним злочином, підвищує серйозність злочину, зміцнює сподівання, що національні та міжнародні юрисдикції будуть переслідувати його, і посилює легітимність такого судового переслідування. Подібний процедурний шлях для визнання серйозності стосується і порушень захисту довкілля під час збройного конфлікту, особливо тих, які можуть вважатися серйозними порушеннями. Такий шлях зміцнить захист довкілля під час збройного конфлікту.

Санкції щодо держав можуть бути «рекомендовані» Радою Безпеки ООН відповідно до глави VI (стаття 36) Статуту ООН. Однак обов'язковість таких резолюцій є невизначеною.

Рада Безпеки ООН може передати ситуацію, коли, наприклад, масштабні та серйозні наслідки конфліктів для довкілля загрожують міжнародному миру та безпеці, до МКС відповідно до статті 13 Римського статуту.

Стосовно багатосторонніх екологічних угод та принципів міжнародного екологічного права. Якщо не зазначено інше, міжнародне екологічне право продовжує застосовуватися під час збройних конфліктів і може використовуватися як основа для захисту. Положення багатосторонніх екологічних угод (МЕУ) слід розглядати як такі, що продовжують застосовуватися і під час міжнародних, і під час неміжнародних збройних конфліктів, якщо тільки вони спеціально не обумовлюють інше. Думка про те, що міжнародне гуманітарне право замінює міжнародне екологічне право більше не є домінуючою у колі юридичних експертів, включаючи Комісію міжнародного права. Крім того, міжнародне екологічне право могло б використовуватися при тлумаченні неповних або недостатньо чітких норм міжнародного гуманітарного права.

Набагато більший відсоток принципів і інструментів «м'якого» екологічного права чітко веде мову про збройний конфлікт, на відміну від договорів у цій сфері. Дійсно, більшість містять принципи, які безпосередньо стосуються дій держави під час збройного конфлікту або захисту довкілля під час збройного конфлікту в цілому. Однак ці рамки не є юридично обов'язковими, в тому числі в мирний час, якщо вони не піднімаються до рівня звичаєвого міжнародного права. У той час, як науковці продовжують обговорювати сферу застосування звичаєвого м'якого екологічного права, багато хто стверджує, що принцип обережності, принципи запобігання забрудненню та право на здорове довкілля або вже є, або тільки з'являються як принципи звичаєвого міжнародного права.

Стосовно застосовності міжнародного екологічного права під час збройного конфлікту. По-перше, важливо відзначити різницю між нормами міжнародного екологічного права, що застосовуються до міжнародних конфліктів, і тими, що застосовуються до внутрішніх конфліктів. Дійсно, держава, яка переживає внутрішній збройний конфлікт, залишається зв'язаною нормами міжнародного екологічного права. Якщо вона не дотримується таких зобов'язань, виникає питання, чи виправдане це невиконання станом необхідності. Крім того, проблематичним є зобов'язання недержавних сторін. Вони пов'язані відповідними нормами МГП, але загалом норми міжнародного екологічного права до них не застосовуються.

По-друге, може бути різниця у застосуванні міжнародного права під час збройного конфлікту між двома воюючими сторонами, на відміну від між воюючою та нейтральною стороною. Боте досліджував цю відмінність на початку 1990-х років, припустивши, що на ефективність норм міжнародного екологічного права суттєво впливає те, чи шкода довкіллю, заподіяна воюючою стороною, була завдана іншій воюючій стороні чи нейтральній стороні. Боте стверджував, що відносини між воюючою державою та нейтральною державою щодо довкілля нейтральної держави регулюються стандартними правилами мирного часу, тоді як міжнародне екологічне право не застосовується до відносин між воюючими сторонами.

Закони про права людини, комісії та трибунали можуть використовуватися для розслідування та покарання за шкоду, завдану довкіллю під час міжнародних та неміжнародних збройних конфліктів. Наприклад, пов'язування шкоди, завданої довкіллю, з порушенням основних прав людини пропонує новий спосіб розслідування та покарання за шкоду, завдану довкіллю, особливо в контексті неміжнародних збройних конфліктів. Різноманітні місії зі встановлення фактів у сфері прав людини, включно з місією під керівництвом судді Голдстоуна в секторі Газа в 2009 році, досліджували шкоду, завдану довкіллю, яка спричинила порушення прав людини. Такий підхід міг би забезпечити проміжне рішення для усунення шкоди довкіллю, поки міжнародне гуманітарне право та відповідні правоохоронні органи не будуть посилені.

За результатами аналізу даного звіту можна сформулювати такі рекомендації. Терміни «широка», «довгострокова» та «серйозна» у статтях 35 і 55 Додаткового протоколу 1 до Женевських конвенцій 1949 року повинні бути чітко визначені. Керівні принципи

Міжнародного комітету червоного хреста із захисту довкілля під час збройних конфліктів вимагають оновлення та подальшого розгляду Генеральною Асамблеєю ООН. Комісія міжнародного права повинна вивчити існуюче міжнародне право щодо захисту довкілля під час збройних конфліктів і рекомендувати, як його можна уточнити, кодифікувати та розширити. Країни, які бажають захистити довкілля під час збройних конфліктів, повинні розглянути можливість відображення відповідних положень міжнародного права в національному законодавстві. Необхідно розглянути можливість створення постійного органу при ООН для моніторингу порушень і вирішення питань компенсації за шкоду, завдану довкіллю. Міжнародне співтовариство має розглянути питання про посилення ролі Постійного третейського суду для розгляду спорів, пов'язаних зі збитком довкіллю під час збройного конфлікту. Юридичні угоди та концесії, що охоплюють природні ресурси, видані сторонами конфлікту, часто не мають легітимності, їх слід переглядати на початку постконфліктного періоду.

Аналітика підготована в рамках проекту «Термінова підтримка ЄС для громадянського суспільства», що впроваджується ІСАР Єднання за фінансової підтримки Європейського Союзу. Її зміст є виключною відповідальністю МБО «Екологія-Право-Людина» і не обов'язково відображає позицію Європейського Союзу.